

“[om] nou hier op oordeelsdag bontbokke te kom tel”¹ – Wopko Jensma en die sensuurwetgewing van die jare sewentig

Leti Kleyn en Johann Lodewyk Marais

In July 1964 the list of banned publications in South Africa stood at 12 000 titles and increased rapidly thereafter. Between 1955 and 1971 thousands of titles were burned in municipal ovens. In this article the second volume of poetry of the poet and artist Wopko Jensma (1939–1993?), where white is the colour, where black is the number (1974), is used as a case study on the influence of censorship legislation on South African literature. The article will highlight the status of Jensma as a writer, the course of the censorship case against his book, its possible effect on Jensma’s position in South African literature as well as a reflection on the effect of censorship on canonisation. In conclusion the revision of Afrikaans literary history as well as the importance of book history against the background of new information about its writer is considered.

Men are accomplices to that which leaves them indifferent
– George Steiner

1. Inleiding

Sedert die jare vyftig van die twintigste eeu was daar in Suid-Afrika ’n drastiese toename in verbode titels. Met die bewindsoorname van die Nasionale Party in 1948 was slegs 100 titels op die lys van verbode materiaal; in 1949 groei die syfers tot 200; in 1950 tot 400; in 1952 tot 800 en in 1955 tot 1 400 (Dick 2004: 32). Ampie Coetzee (voorwoord tot De Lange 1997: xi) verduidelik dat sensuurwetgewing onder die regering van die Nasionale Party (1948–1994) meer as net publikasiebeheer behels het: “Censorship is not only the control of publications, films, theatre and forms of art: it is the offspring of political control.”

Archie Dick (2004 en 2006) sluit hierby aan met sy werk oor die wyse waarop biblioteke en inligtingsbeamptes tydens die jare van sensuur aan die vernietiging van duisende boeke in munisipale oonde meegewerk het. Dié regeringsinisiatief was ’n poging om die leesgewoontes van die publiek te reguleer en nie net die “slegte” boek te vernietig nie, maar om in noue samewerking met die biblioteekgemeenskap ook die “goeie” boek te bevorder (Dick 2004: 31).

In 1956 word ’n kommissie deur die regering aangestel om ondersoek na ongewenste publikasies te doen. Die bevindinge in dié verslag is in September 1957 bekendgemaak en het strenger beheer van sowel ingevoerde as plaaslike materiaal tot gevolg gehad. Die eerste Publikasiebeheerraad word op 1 November 1963 in die lewe geroep en in die eerste sewe maande van die bestaan van die Raad word 504 titels verbied. Vyf jaar later, in 1968, staan die lys op ’n astronomiese 12 000 titels (Dick 2004: 32).

Onder die soekterm “objectionable literature” is meer as 22 950 individuele items by die Nasionale Argief van Suid-Afrika (NASA 2010) gelys. Die dokumente is nou hoofsaaklik in die Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap beskikbaar. Materiaal uit hierdie versameling is in die mees onlangse omvattende studie oor sensuurwetgewing in Suid-Afrika, naamlik Peter D. McDonald se *The literature police: Apartheid, censorship and its cultural consequences* (2009), bestudeer.

Een voorbeeld van ongewenste literatuur, bestaande uit drie leggers wat nou in die openbare domein is, is die ondersoek na die uiteindelijke verbod op die tweede digbundel van Wopko Jensma, *where white is the colour, where black is the number* (1974). Hierdie artikel stel vervolgens ondersoek in na die status van Jensma as skrywer, die verloop van die sensuursak, die moontlike uitwerking daarvan op sy posisie in die letterkunde en ’n besinning oor die uitwerking van sensuur op kanonisering. Ten slotte kom die hersiening van die Afrikaanse literatuurgeskiedenis en die belangrikheid van boekgeskiedenis teen die agtergrond van nuwe inligting oor die skrywer kortliks ter sprake.

2. Wopko Jensma as digter en visuele kunstenaar

Wopko Pieter Jensma (1939–1993?) het tussen die jare sestig en tagtig opspraak verwek met sy gedigte en grafiese kuns. Talle van sy gedigte het in literêre tydskrifte verskyn, terwyl drie digbundels, naamlik *Sing for our execution* (1974), *where white is the colour, where black is the number* (1974) en *i must show you my clippings* (1977c), uit sy pen verskyn het.

Ten spyte van sy klein, maar betekenisvolle bydrae op die gebiede van die literatuur en die kuns is Wopko Jensma steeds grootliks ’n naam wat as ’t ware uit die geskiedenis verdwyn het. Tot onlangs is min navorsing oor sy lewe en werk gedoen, terwyl sy rol in die literêre (en kunswêreld) min aandag in Afrikaanse, Engelse en Suid-Afrikaanse literatuurgeskiedenis kry.² McDonald (2009: 297) voer die volgende verklaring hieroor aan: “[W]ith only three slim books to his name, which never enjoyed a wide circulation, he remained a marginal presence on the literary landscape.”

Sedert die aanvang van ’n omvattende navorsingsprojek oor die lewe en werk van Jensma is heelwat dokumente en briewe in sowel die privaatbesit van vriende en familieleden as dokumente en korrespondensie uit die argiewe van NELM, NALN, enkele literêre tydskrifte en argiewe versamel. In laasgenoemde was die dokumentasie rondom Jensma se egskeiding in 1977 en dokumente rondom die verbod op Jensma se tweede digbundel, *where white is the colour, where black is the number*, van groot belang vir die navorsing.

Jensma is besonder goed deur tydgenootlike kritici ontvang en het deur resensies van sy bundels deur André P. Brink (1975), Lionel Abrahams (1975), A.J. (Ampie) Coetzee (1971), Leon de Kock (1977), Stephen Gray (1973a, 1973b en 1975),

William Pretorius (1977) en Peter Wilhelm (1973 en 1977) heelwat blootstelling in die media geniet. Hy word selfs gunstig met N.P. van Wyk Louw en Roy Campbell vergelyk (A.R. 1975: 8). In buitengewone positiewe resensies van sy bundels word daar gewys op die aansluiting wat Jensma se verse vind by N.P. van Wyk Louw se “Klipwerk”; D.J. Opperman se “Vuurbees”; gedigte van Boerneef, Breyten Breytenbach en, soos Brink (1975: 6) dit stel, ook by “Matthews, Serote, Mtshali [...], Leroi Jones, [Allen] Ginsberg, [Lawrence] Ferlinghetti, [Leonard] Cohen, en selfs, verrassend, [e.e.] Cummings”.³

Buiten vir sy literêre bydrae is Jensma ook deur die voorste kritici vir sy kunswerke geloof, en weens die aard van sy kreatiewe uitsette met veral die taalvermenging as hoofkenmerk van sy skryfwerk en “human-animal-plant-spirit-creatures” (Berman 1983: 197) in sy hout- en linoë, sowel die eerste ware Suid-Afrikaner (Wilhelm 1973: 45) as ’n “[e]xercise in mind-expansion” (Abrahams 1975: 13) vir die Suid-Afrikaanse kuns- en literêre landskap genoem. Met die talle gedigte wat Jensma in die jare sestig en sewentig in literêre tydskrifte publiseer, sy belangrike drie digbundels, talle kunsuitstallings en afdrukke van sy grafiese werk het hy gou aandag getrek en redelik wyd bekend en omstrede geraak.

3. Die politieke situasie in Suid-Afrika en Jensma se poësie

Die gespanne politieke situasie in Suid-Afrika was veral tydens die tweede helfte van die twintigste eeu stremmend vir die literatuur. In 1974 is die Wet op Publikasies hersien en beheer verskerp; in 1975 word Breytenbach tot nege jaar tronkstraf gevonnissen en sy bundel, Skryt: *Om ’n sinkende skip blou te verf* (1972), verbied; die Inkatha Vryheidsparty se bedrywighede beleef ’n oplewing; die Afrikaanse Skrywersgilde word gestig; en in 1976 breek die Soweto-opstande uit. “In a divided society, words cannot be expected to carry the same value,” som Mafika Gwala (aangehaal in McDonald 2009: vi) dan ook dié situasie op.

Jensma het aandag getrek deur sy huwelik met die isiZulu-sprekende Lydia Thandi Thabete met wie hy in 1967 in Swaziland getroud is omdat so ’n huwelik strydig met die Suid-Afrikaanse Wet op Gemengde Huwelike sou wees, die aard van sy kunswerke en die groot mediablootstelling danksy kuns- en literêre resensente wat sy werk met die heersende politieke toestand in die land in verband gebring het asook sy aktiewe betrokkenheid by little magazines en die uitgewersbedryf.⁴ Brink (1975: 6) wys in sy resensie op die politiese aard van Jensma se tweede bundel: “Daar is momente waarin die strydvers onvermydelik vervlak tot ’n uitslinger van slagkrete of ’n opstapel van eendimensionele beskuldigings: dit lê in die aard en op die weg van hierdie soort vers. Dit wil ‘antipoësie’ wees: poësie as revolusie; digterskap geskep deur opstand.”

Ook in die Engelse media verskyn enkele resensies wat Jensma se tweede bundel met die heersende politieke situasie in verband bring. Bewus van die implikasies wat

hierdie werk van hom inhou, voorspel Abrahams (1975: 13) dat die boek opslae gaan maak: “[T]his book attempts to make a practical protest against that fragmentation by jolting us out of our insular habits of thinking. Whether it begins to succeed will be one topic in the debate that is sure to rage over this unusual book.”

Ironies genoeg het Jensma homself egter as “geheel en al a-polities” beskou (Jensma aangehaal in Wigget 1975), en hom sterk uitgespreek en verset teen Peter Horn se aanmoedigings om sy skryfwerk te verpolitiseer (Jensma 1966a, 1966b, 1967, 1968a en 1968b). “Jensma was always an extreme outsider figure who defied all forms of classification and allegiance both in his life and in his work,” aldus McDonald (2009: 297). Ook is hierdie houding duidelik in sy korrespondensie met Horn, wat op ’n hewige woordewisseling in briewe tussen dié twee uitgeloop het, maar ’n ooreenkoms is later bereik dat hulle ter wille van die vriendskap nie verder oor politiek met mekaar sou praat nie.

Die uitgewershuis Ravan Press (wat vir die publikasie van al drie Jensma se bundels verantwoordelik was) het verder ook tot Jensma se politieke profiel bygedra (McDonald 2009: 136). Ravan het grootskaalse politieke ongemak veroorsaak weens “a more radical publishing programme” (McDonald 2009: 136). In vergelyking met uitgewers soos David Philip en Ad. Donker, wat in dieselfde era boeke van min of meer dieselfde aard gepubliseer het, het Ravan veel erger onder die Direkoraat van Publikasies deurgeloopt. Meer as ’n kwart van hulle publikasies is gelys en meer as die helfte daarvan is uiteindelik verban. Hierteenoor is publikasies deur Sheila Roberts, Breyten Breytenbach, Mongane Wally Serote, Siphos Sepamla en Mafika Pasqual Gwala by ander uitgewers óf deurgelaat, óf vir korter periodes gelys (McDonald 2009: 136).

Uit die lesersverslag van M.G. Scholtz vir die eerste heraansoek deur die Direkoraat Suid-Afrikaanse Biblioteke in 1987 word die verantwoordelikheid van die uitgewer ook duidelik uitgespel in die misnoeë wat hy teen Jensma se digkuns uitgespreek het:

Dit is onbegryplik dat ’n uitgewer so iets kon aanvaar vir publikasie. Wat hierin verskyn getuig van swak smaak en kennis. Dit is ’n belediging en teleurstelling vir die leser wat enige vertroue stel in die uitgewer se vermoë om voor publikasie die kaf van die korrels te skei.

4. So was dit die geval met Jensma

Hoewel Jensma se eerste bundel, *Sing for our execution* (1973), ook voorgelê is aan die Direkteur van Publikasies, maar deurgelaat is (McDonald 2009: 136), is sy tweede digbundel, moontlik vanweë die groot hoeveelheid Afrikaanse materiaal, ernstiger deur die Direkoraat van Publikasies bejeën.

Op 21 Januarie 1975 rig kaptein G.J. Richter van die Suid-Afrikaanse Polisie en bevelvoerder van die Ficksburgbruggrenspos ’n skrywe aan die voorsitter van die

Raad van Beheer oor Publikasies in Kaapstad insake “onbetaamlike, onweloweglike en aanstootlike lektuur” met betrekking tot sowel Jensma se *Sing for our execution* en *where white is the colour, where black is the number* as *Ophir 20* (onder die redaksie van Peter Horn, Peter Randall en Walter Saunders, en die Britse redakteur Martin Booth) (Richter 1975). Op 24 Januarie 1975 word ’n aansoek vir oorweging en hersiening van ’n publikasie of voorwerp onder die Wet op Publikasies van 1974 as legger nommer P75/4/35 by die Direkoraat van Publikasies vir *where white is the colour, where black is the number* geopen.

“While the police, who submitted both his first volumes to censors, clearly considered Jensma a serious threat, the censors themselves were less sure. They passed *Sing for our Execution*, despite its politically provocative content, but they banned *where white is the colour [, where black is the number]*, even though they could make little sense of it” (McDonald 2009: 298).

Die vreemde taalgebruik en (on-)verstaanbaarheid van Jensma se literêre werk is deur die resesente uitgewys: Jensma se werk is “[anything] from American English through to slapgat Afrikaans [...]. [I]t is highly likely that the majority of his buyers won’t be even vaguely aware of what his hell-hole, melting-pot language says,” het Gray (1975) dit beskryf.

Dit is veral Brink (1975: 6) wat met groot lof van Jensma se besondere bydrae en taalvernuf skryf: “[N]aas verse in virtuose standaard-Afrikaans [...] of Engels [...] is daar ander waarin die Afrikaans, die Engels, die Fanagalo afsonderlik of gesamentlik verwing word tot ’n resultaat wat by wyle lyk na ’n mengsel van *Jabberwocky*, Blum se ‘Man wat mal word’ en Amerikaanse jazz of rock.” Hy waarsku egter: “Wie [...] hierdie as blote taalspel wil sien, kyk die verstommende dinkstruktuur onder en in die verse mis – en ontbeer daarmee een van die verstommendste ontwikkelings van ons inheemse literatuur.”

Die moeilikheidsgraad, verstaanbaar- en leesbaarheid van Jensma se gedigte waarna resesente verwys het, was inderdaad ’n kwessie waarvoor kop gekrap is. Die voorsitter van die Raad van Beheer oor Publikasies meld dat meer lede by die komitee gevoeg moes word, omdat hierdie “’n uiters moeilike geval is” en beveel aan dat twee lede, naamlik T.T. Cloete en A.H. Murray, by die paneel bestaande uit J.P. Jansen en H. v.d. Merwe Scholtz⁵ aansluit.⁶

Uit ’n handgeskrewe nota (in die legger) kan afgelei word dat daar in die geval van Jensma se bundel een dag toegelaat is vir lees, een dag vir koördinering en een dag vir beslissing (Jansen 1975). “Die besoldiging van ’n komitee is R20 per dag en van ’n voorsitter van ’n komitee R30 per dag” (Cloete 1975a en Scholtz 1974).

Scholtz (1975) dui in sy verslag aan dat nie al die gedigte ewe toeganklik is nie: “Sommige van hulle is idiomaties-ontoeganklik, maar baie van hulle dra meer as net maar suggesties van die smeulende opstand.” Hierteenoor merk hy dat sommige werke wel toeganklik én eksplisiet is.

Murray (1975) wys in sy leesverslag daarop dat:

Die argument sal gebring word dat die aard van hierdie geskrywe so ingewikkeld is dat die persone op wie dit 'n nadelige uitwerking mag hê – die aggitasie-tiepe [*sic*] – dit nie sal lees, of verstaan, nie. Daarteen: agiteerders staan onder leiding deur wie dergelike dinge alreeds versprei is; en verder: as een van hierdie tiepe [*sic*] van publikasies deurgelaat word word die weg oopgestel vir nog meer dergelike stukke. Ek meen hierdie bundel moet liewers afgekeur word.

Cloete (1975b) se verslag bied die omvattendste bespreking: Dit beslaan vyf bladsye en meer as 20 gedigte word individueel in terme van die wetgewing bespreek. Met betrekking tot Cloete se interpretasies van veral twee van die gedigte, wys McDonald (2009: 299) op die spekulatiewe aard daarvan “in a way that can only be described as extraordinarily but revealingly paranoid”.

Cloete (1975b) huldig 'n mening ooreenstemmend met dié van Murray (1975). In sy verslag skryf hy:

Ons moet nie vergeet nie dat 'n bundel soos hierdie nie alleen staan nie maar een is van vele wat vandag in Suid-Afrika verskyn – dink aan Breyten se *Skryt*, aan die gedigte van die swart digters Matthews, Kunene en Serote, onder andere. Dit word 'n hele dikke stroom, en moet mens nie betyds keer nie? Dit lyk my na 'n geval vir verbod.

Die kwessie van die Breytenbach-bundel kom ook in Murray (1975) se verslag voor, hoewel hy verduidelik dat Jensma se geval minder problematies as *Skryt* is. Dat Breytenbach egter 'n belangrike maatstaf was, word ook aangedui deur Cloete (1975c) se pleidooi by die Direkteur van Publikasies om ander keurders se verslae in hierdie verband te sien. In 'n brief (9.6.1975) skryf hy as naskrif:

Omdat ek wil kennis dra van my kollegas se argumente en norme, is dit vir my belangrik om die rapporte te sien van die ander lede van die komitee wat oor *Skryt* besluit het, en die finale rapport. Ek sal bly wees as u my fotostatiese afdrukke daarvan kan stuur. Dit is vir my hoogs belangrik vir toekomstige beleid om te sien hoe die ander lede van die komitee oor *Skryt* geoordeel het. Ek hoop nie dat u my van lastigheid verdink nie. Ek wil baie graag weet hoe die ander lede hieroor redeneer. In die ou bedeling het ons immers mekaar [*sic*] se rapporte gesien, en dit is veel werd vir uniforme beleid en norme in ernstige gevalle. Dit geld trouens ook vir die geval Jensma.

Cloete ontvang hierdie dokumente “vir u vertroulike inligting en veilige bewaring” en ook 'n vriendelike bedanking vir sy voorstelle aangaande die betalings aan die lede van die komitee. Hy word geloof vir sy betrokkenheid by die Direktoraat (Pretorius 1975):

'n Woord van dank word deur die Direkoraat aan u oorgedra vir u gewaardeerde hulp en samewerking as letterkundige onder die nuwe bedeling in die aangesig van onredelike en ongegronde kritiek uit sommige oorde oor die werk van komiteede wat hulle in alle goeie trou en nie met subjektiewe vooroordele doen nie.

5. Toepassing van die Wet op *where white is the colour, where black is the number*

Die Wet op Publikasies van 1974 is ingestel

[o]m voorsiening te maak vir beheer oor sekere publikasies of voorwerpe, rolprente en openbare vermaaklikhede; om die Poswet, 1958, te wysig; om die Wet op Publikasies en Vermaaklikhede, 1963, te herroep; om die Docane- en Aksynswet, 1964, en die Wet op Onbetaamlike of Onweloweglike Fotografiese Materiaal, 1967, te wysig; en om vir bykomende aangeleenthede voorsiening te maak.

Afdeling 47(2), wat betrekking het op publikasies en eenparige uitsprake betreffende onderafdelings c, d en e in die geval van Jensma beteken het, word as volg verwoord:

(2) By die toepassing van hierdie Wet word 'n publikasie of voorwerp, rolprent, openbare vermaaklikheid of voorgenome openbare vermaaklikheid geag ongewens te wees te wees indien dit of 'n deel daarvan –

- (a) onbetaamlik of onweloweglik of vir die openbare sedes aanstootlik of skadelik is;
- (b) godslasterlik is of vir die godsdienstige oortuigings of gevoelens van enige bevolkingsdeel van die Republiek aanstootlik is;

(c) Enige bevolkingsdeel van die Republiek belaglik of veragtelik maak:

Jansen (1975), Scholtz (1975) en Cloete (1975b) meen dat gedigte soos “Waarom dink julle?” (p. 9); “Only us” (pp. 13–15); “Jy het nie haas nie, nie tyd nie” (p. 35); en “Oom Soois is dragtig” (p. 55) beledigend teenoor die blanke is, hulle in 'n slegte lig stel, of dat die uitbeelding van die Afrikaner as onderdrukker in gedigte soos “Is dit jy?” (p. 56) en “Lemme tell” (p. 90) problematies is. “Hy [die blanke Afrikaner] word voorgestel as gewelddoener, as rower, skynheiligheid, ensovoorts. Die nieblanke word voorgestel as die onderdrukte, die mishandelde” (Jansen 1975). Jansen (1975) voel ook dat die uitbeelding van die polisie (p. 67) dié veiligheidsdiens in 'n slegte lig stel, terwyl Cloete (1975b) die vernederende voorstelling van die Calvinis toevoeg in gedigte soos “Die halte Calvin” (p. 12), “Sir and Lady Toothpick caught in the act” (p. 28) en “Ons is gister” (p. 50).

(d) Vir die betrekkinge tussen enige bevolkingsdele van die Republiek skadelik is:

Jansen (1975) wys daarop dat minstens ses van die gedigte skadelik vir rasseverhoudings is, onder meer “Hide his head” (p.23). Die voorsitter lig die gebruik van die woord “Azania [...] die naam wat deur die terroriste vir ons land gebruik word” uit (Jansen 1975) in sowel “In memoriam Ben Zwane” (p. 33) as die verwysing na Bram Fisher as “óns bo-baas” in die gedig “Bram Fisher gasink” (p. 18), wat as Kommunisties beskou moet word. Ook Scholtz voel dat die gedig met verwysing na Fisher patroonmatig is van wat in die bundel bewerkstellig word. In aansluiting hierby voel Cloete (1975b) dat die gebruik van die rooi kleur in die gedig “Umlilo [so hell]” (p. 27) dalk ’n direkte verwysing na die Kommunistiese rooi kan wees.

(e) Vir die veiligheid van die Staat, die algemene welsyn of die vrede en goeie orde nadelig is:

Jansen (1975) lig drie gedigte uit wat as “staatsgevaar” beskou kan word; Scholtz (1975) verwys na gedigte wat as oproep tot geweld teen blankes beskou kan word en Cloete (1975b) meen dat gedigte soos “Only us” (pp. 13–15), “As he strolls in” (p. 17), “Cry me a river” (p. 19), “Toll” (p. 26) en “Umlilo, so hell” (p. 27) as aanmoediging tot gewelddadige opstand beskou kan word. Jansen wys op die versugting na ’n revolusie wat sigbaar is in gedigte soos “Only us”, “Only the best” (p. 21), “Noudat dit te laat is” (p. 58) en “Laughing competition to amuse the king on freedom square” (p. 67); en Cloete (1975b) na “Trains on platform nine stop at all stations” (p. 45) as ’n bevrydingslied.

Hoewel Jansen (1975) die name uitlig van Bob Dylan en Mirian (sic) Makeba wat in die foto-collages sigbaar is, voel Scholtz dat hy geen beswaar teen die foto’s het nie, “trouens, ook nie teen die tekening nie. Dit is flitse van die verstedelike Bantoe, met hier en daar suggestiewe maar geensins aanstootlike jukstaposisie nie” (Scholtz 1975).

Oor die literêre waarde is daar nie eenstemmigheid nie. Hoewel sowel Jansen (1975) as Murray (1975) meen dat hierdie bundel min of geen literêre waarde het nie, voel Scholtz (1975) anders. Murray verduidelik dat hy estetiese kwaliteit mis: “Ek meen dat die literêre kwaliteit hier nie juis hoog is nie” (Murray 1975), terwyl Scholtz skryf: “ek kan hom nie literêr as minderwaardig afskrywe nie” (Scholtz 1975). Die voorsitter maak wel in sy gevolgtrekking melding dat Jensma se publikasie “iets nuut in die Suid-Afrikaanse letterkunde” is én dat Scholtz meen Jensma ’n soort “robuuste talent het”. In die finale verslag skryf hy egter: “dit is vir my duidelik dat hierdie boek nie deurgelaat kan word nie, wat ook al sy literêre waarde mag wees – wat, ek meen nie heel hoog is nie. Die inhoud is bewus grieuwe-kwekend en aanporrend” (Jansen 1975).

Brink (1975: 6) wys in sy resensie op die belangrikheid van Jensma vir die literêre bestel: “Wie nie kennis neem van Wopko Jensma se poësie nie, is uit voeling met van die ingrypendste en sterkste kreatiewe werk wat daar vandag – in weerwil van sensuur en reëlreg téén sensuur in – in Suid-Afrika verrig word.” Van hierdie uitspraak dra die komiteevoorsitter (Jansen 1975) kennis (hy haal selfs uit die resensie aan), maar dit maak geen verskil aan die mening of die oorweging nie: die komitee besluit eenparig dat die boek verbied moet word, met geen gronde vir appèl.

Jensma se bundel (en ’n verdere 24 publikasies) word ses maande na die verskyning daarvan op 28 Junie 1975 in die Staatskoerant verbied (Anoniem 1975).

“The ban placed on an anthology of Wopko Jensma’s poetry was yesterday described by the book’s publisher as ‘impoverishing all of us – including those who do the banning because it denied the sharing of an artistic insight’,” het Peter Randall (destydse direkteur van Ravan Press, aangehaal in die *Rand Daily Mail*, 1975) hom teen die verbod in die media uitgespreek. Verder voel hy dat die aanval op die poësie tot groot kommer behoort te wees vir diegene wat in die behoud van vryheid van denke, uiting en beweging glo. McDonald (2009: 288) verduidelik dat digters soos Dennis Brutus, Breytenbach, Horn, Ingoapele Madingoane, Jensma, Mazisi Kunene, James Matthews en Daniel P. Kunene ’n groot probleem vir die regering is: “[T]he poets the censors believed posed the greatest threat to the established order.”

Kort na die verbod voer ’n joernalis ’n onderhoud met Jensma. Soos blyk uit die volgende aanhaling, was hy oënskynlik min gepla deur die verbod (Jensma aangehaal in Wigget 1975):

To have one’s book banned in this country is to be given a literary prize (...). It is at least some indication that people are reading one’s work and one should take it as an honour (...). Politicians always think they know so much about art and culture. As in Russia, they attach far too much importance to literary people.

Hoewel hy geen direkte redes kan gee waarom hy dink die werk verbied is nie, voeg Jensma by: “Perhaps I have looked into the ills of this particular society and present too much of a threat. But I can assure you of one thing. Old Tannie Sannie from Blikkiesdorp is not going to read my poetry” (Jensma aangehaal in Wigget 1975). In sy latere korrespondensie met Walter Saunders dui hy sy ongelukkigheid met die berig aan: “The local paper phoned me one day about the banning of my book and I made some statements which they printed incorrectly” (Jensma aan Saunders 1975) en rig hy herhaaldelike korrespondensie tot die Direktoraat. Dit is duidelik dat die verbanning van sy boek wel groot ongemak by hom veroorsaak het (Jensma 1976, 1977a en 1977b).

6. Hernude aansoeke en navrae word gerig

Jensma rig twee versoeke (September 1976 en September 1977a) tot die Direktooraat van Publikasies om te hoor wat die redes vir sowel die verbod as die voorwaardes vir heroorweging en vrystelling was. Die bedrag om appèl beloop R25 – ’n bedrag wat Jensma reeds volgens die bogenoemde koerantonderhoud aangedui het hy nie sal kan bekostig nie (Wigget 1975). Op 1 November skryf Jensma aan die Direktooraat dat die Afrikaanse Skrywersgilde ingewillig het om die bedrag te betaal (Jensma 1977b).

Op 28 Desember 1977 word die bundel aan Jensma teruggestuur nadat die Afrikaanse Skrywersgilde nie met ’n skrywe aan die Publikasieraad of die geld vorendag kon kom nie (Lighton 1977).

Op 5 Junie 1979 doen Mike Kirkwood (1979) namens Ravan Press navraag om die verbod te heroorweeg met die hoop dat die verbod gelig sal word. Ook hulle betaal nie die R25 nie, waarskynlik omdat so baie van hulle publikasies by die verskyning daarvan verbied is (Van Zyl 2008). Daar kom ook niks van dié versoek nie.

Die Wet op Publikasies van 1974 word in 1977 sodanig gewysig dat literêre werke met ’n beperkte leserspubliek aan minder streng oordeel onderworpe sou wees en dat redes verskaf moet word as ’n publikasie deur die Direktooraat ongewens verklaar word.

Jensma se appèl sou in die lig van die literêre aard van die publikasies wat in onder meer sowel die reeds genoemde resensies as Scholtz (1975) se verslag uitgespreek is, na alle waarskynlikheid onder die nuwe wetgewing sukses gehad het. Op 16 September 1987 rig die Direktooraat Suid-Afrikaanse Biblioteek egter ’n onsuksesvolle heraansoek om vrystelling tot die Direktooraat van Publikasies nadat ’n verslag van prof. M.G. Scholtz (1987) aangevra is. Hierin skryf Scholtz:

Wat in Wopko Jensma se ‘where white is the colour where black is the number’ saamgebundel word, is moeilik om te sê. Daar is diegene wat dit seker as poësie sal bestempel, maar volgens my is dit die grootste klomp onsin en snert wat ek vir ’n lang tyd onder oë gehad het. Dit handel oor allerlei sake soos die liefde, haat, religie, die uitbuiting van swart deur wit, die oneerlikheid en huigelry van die witman, ’n openlike gespot met waardes wat die witman s’n sou wees en allerlei soorte banaliteit. Dit word egter op so ’n wyse aangebied dat min lesers die moeite sal doen om dit enduit te lees. Diegene wat dit wel sou doen, sal dit uiteindelik met ’n gevoel van onvergenoegdheid en irritasie toemaak met die wete dat hulle hul tyd beter kon benut het. Die idiolek wat Jensma gebruik is dikwels moeilik verstaanbaar en baie gekunsteld. Dit irriteer eerder as wat dit vermaak of boei.

Ondergetekende kon werklik niks in hierdie werk vind wat dit in terme van die Wet op Publikasies ongewens sou maak nie. Dit is ’n werk met min of geen artistieke verdienste nie. [...] Hierdie publikasie behoort met die minagting wat dit verdien bejeën te word. Slegs diegene wat die siektesimptome vertoon wat orals uit hierdie teks spreek, sal hierdie werk kan lees. Ek

beveel in die lig van die bogenoemde aan dat geen beperking op die verspreiding van hierdie werk geplaas word nie.

Hierdie de-literariserings van Jensma se teks maak dit vir die Publikasieraad moeilik om tot 'n besluit te kom. 'n Tweede en derde mening word gevra, wat bevind het dat die vorige verslae ook in ag geneem moet word.

Op 28 Oktober 1987 word besluit dat die vorige komitee se besluit van krag sal bly.

In 1990 word 'n volgende aansoek aan die Direkoraat gerig, hierdie keer deur mev. N. van der Walt (1990), Hoof van die Diensafdeling van die J.S. Gericke Biblioteek van die Universiteit van Stellenbosch. Die Stellenbosse filosoof, A.A. van Niekerk (1990), skryf in sy leesverslag positief oor die ontvangs en die "lofprysings op die agterblad" en meen dat "niks so ernstig [is] dat art. 47(2)e-belange wesenlik in die gedrang kom nie."

Op 29 Junie 1990 word die verbod op *where white is the colour, where black is the number* in die Staatskoerant (Goewermentskennisgewing 1990) tersyde gestel. Vir Jensma het dit egter min beteken. Hy is teen hierdie tyd weens skisofrenie reeds so afgetakel dat hy permanent by die Heilsleër in Hillbrow tuisgegaan en sy dae onder die haweloses van Johannesburg deurgebring het. So skryf die sosioloog Eddie Koch en Gavin Evans (1991: 54–55) oor hom:

Today, at the age of 52, he [Jensma] spends his days looking for food, old books and other paraphernalia on the streets of the city. At night he sleeps in a tiny matchbox of a room set aside for him in the Salvation Army dormitory. [...] Do you still paint the fine pictures that once appeared in the galleries in Johannesburg? Do you still write poetry?

The reply is simple. 'No!' And it's followed by a stream of random thoughts and incoherent sentences. His fellow inmates at the shelter say Jensma's mad. [...] 'I don't want to be interviewed. If you want to say something about me go and read my poems. They will tell you about my life.'

7. Samevatting

Die lotgevalle van Wopko Jensma se *where white is the colour, where black is the number* verskaf sekere insigte in die werking van die sensuurmasjinerie van die 1970's en 1980's. Hierdie besondere geval word welsiwaar gekompliseer deur die aard van sy skryfwerk, wat soms baie ontoeganklik is en tot vreemde uitsprake van tydgenootlike letterkundiges gelei het. Die letterkundiges wat by die beoordeling van die digbundel vir die Publikasiebeheerraad betrokke was, het in bepaalde opsigte in die "slagyster" getrap wat Jensma met sy werk gestel het (kyk veral M.G. Scholtz se skreiende opmerkings) en was klaarblyklik onseker oor die rol van literêre meriete of ander maatstawwe in hulle aanbevelings. Dit is moontlik dat die verbanning van die digbundel bygedra het tot die marginalisering én stigmatisering van die skrywer in veral die Afrikaanse maar ook in die Suid-Afrikaanse literêre sisteme en

'n voortgesette herwaardering van sy werk is daarom nodig.

Dokumente wat meer oor die prosesse en rolspelers van die destydse sensuurwetgewing aan die lig bring, maak 'n meer geskakeerde Suid-Afrikaanse literatuurgeskiedenis moontlik. Toegang tot dokumente rondom sensuur wat vroeër nie beskikbaar was nie, kan verskuiwings in die posisie van 'n skrywer soos Jensma binne die kanon meebring. Sulke dokumente kan ook betekenisvol wees in 'n te skrywe geskiedenis van die Afrikaanse boek. Die dokumente in die Nasionale Argief van Suid-Afrika is teweens 'n vonds vir navorsers en belangstellendes in die geskiedenis van die boek, want “[t]he history of reading can tell us something about the history of ideas that shaped historical events in South Africa. This is a difficult but not impossible task. (...) More importantly, collaboration between book historians and library historians would reveal something of the character of South Africa’s reading culture”, verklaar Dick (2006: 37).

Universiteit van Pretoria

Bronnelys

- A.R.** 1975. Jensma’s new way uncertain. (Review of *where white is the colour, where black is the number.*) *Cape Herald*, 1 March: 8.
- Abrahams, Lionel.** 1975. Exercise in mind-expansion. (Review of *where white is the colour, where black is the number.*) *Rand Daily Mail*, 6 January: 13.
- Alvarez-Pereyre, Jacques.** 1983. *The poetry of commitment in South Africa*. London: Heinemann.
- Anoniem.** 1975. Digbundel van Jensma verbied. *Beeld*, 28 Junie.
- Berman, Esmé.** 1983. *Art & artists of South Africa: An illustrated biographical dictionary and historical survey of painters, sculptors & graphic artist since 1875*. Cape Town and Rotterdam: A. A. Balkema.
- Brink, André P.** 1975. Jensma bevestig sy uniekheid. [Resensie van *where white is the colour, where black is the number.*] *Tydskrif-Rapport* ('n tydskrifbylaag tot *Rapport*), 2 Maart: 6.
- Brink, André P.** (samest.). 2000. *Groot verseboek 2000*. Kaapstad: Tafelberg.
- Brink, André P.** (samest.). 2008. *Groot verseboek* (in drie dele). Kaapstad: Tafelberg.
- Chapman, Michael.** 2003. *Southern African literatures*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
- Cloete, T.T.** 1975a. Censor Application Form Cloete 1975 (Portable Document Format) beskikbaar by: <http://www.theliteraturepolice.com/documents/> (Besoek op 23 Februarie 2009.)
- Cloete, T.T.** 1975b. W. Jensma: *where white is the colour*. (Leesverslag.) Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Cloete, T.T.** 1975c. Brief aan die Direkteur van Publikasies – 16/6/75. Argief en

- Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Cloete, T.T.** 1980. *Die Afrikaanse literatuur sedert Sestig*. Goodwood: Nasou.
- Coetzee, A.J.** 1971. "Politick" in skilder se gedigte. (Resensie van *Sing for our execution.*) 11 April.
- Coetzee, Ampie.** 1997. Introduction. In: De Lange, Magreet. *The Muzzled Muse: Literature and Censorship in South Africa*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- De Kock, Leon.** 1977. Die digter is wat hy wil wees. (Resensie van *i must show you my clippings.*) *Beeld*, 19 September: 6.
- De Lange, Magreet.** 1997. *The muzzled Muse: Literature and censorship in South Africa*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Dick, Archie.** 2004. Book burning and the complicity of South African librarians, 1955–1971. *Innovation* 28: 31–40.
- Dick, Archie L.** 2006. Book history, library history and South Africa's reading culture. *South African Historical Journal* 55: 33–45.
- Du Toit, S.F.** 1979. Brief aan Mike Kirkwood vanaf Director of Publications – 22/6/79. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Foster, Ronel en Viljoen, Louise** (samests.). 1997. *Poskaarte: Beelde van die Afrikaanse poësie sedert 1960*. Kaapstad: Tafelberg.
- Goewermentskennisgewing.** 1990. Tersydestelling van verklaring dat publikasies ongewens is: 29 Junie.
- Gray, Stephen.** 1973a. Jensma is natuurlike talent. (Resensie van *Sing for our execution.*) *Tydskrif-Rapport*. 17 Junie.
- Gray, Stephen.** 1973b. Poetry in progress. (Review of *Sing for our execution.*) *Star Literary Supplement*, 22 Junie.
- Gray, Stephen.** 1975. Not a bad start to the 1975 publishing year. (Review of *where white is the colour, where white is the number.*) *The Star*, 6 February.
- Gray, Stephen.** 1979. *Southern African literature: An introduction*. Cape Town: David Philip.
- Jansen, J.P.** 1975. Wet op publikasies, 1974: Werksdokument vir deelydse komitee. (Leesverslag.) Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Jensma, Wopko.** 1966a. Letter to Peter Horn. 8 December. NELM.
- Jensma, Wopko.** 1966b. Letter to Peter Horn. 29 December. NELM.
- Jensma, Wopko.** 1967. Letter to Peter Horn. 16 January. NELM.
- Jensma, Wopko.** 1968a. Letter to Peter Horn. 9 January. NELM.
- Jensma, Wopko.** 1968b. Letter to Walter Saunders. 19 June. NELM.
- Jensma, Wopko.** 1973. *Sing for our execution*. Johannesburg: Ravan Press.
- Jensma, Wopko.** 1974. *where white is the colour, where black is the number*. Johannesburg: Ravan Press.

- Jensma, Wopko.** 1975. Brief aan Walter Saunders –21/7/75. Walter Saunders/Ophir-korrespondensie.
- Jensma, Wopko.** 1976. Brief aan die Publikasieraad – 8/9/76. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Jensma, Wopko.** 1977a. Brief aan die Direktooraat van Publikasies – 14/9/1977. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer no. P75/4/35.
- Jensma, Wopko.** 1977b. Brief aan die Direktooraat van Publikasies – 1/11/1977. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Jensma, Wopko.** 1977c. *i must show you my clippings*. Johannesburg: Ravan Press.
- Kannemeyer, J.C.** 2005. *Die Afrikaanse literatuur 1652–2004*. Kaapstad en Pretoria: Human & Rousseau.
- Kirkwood, Mike.** 1979. Brief aan Publications Directorate – 11/6/1979. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Kleyn, Leti & Marais, Johann Lodewyk.** 2010a. Wopko Jensma: 'n Profiel. (Ongepubliseerde manuskrip.)
- Kleyn, Leti & Marais, Johann Lodewyk.** 2010b. Wopko Jensma en die soeke na 'n nuwe (Suid-) Afrikaanse identiteit. *Tydskrif vir Letterkunde* 47(1): 5–24.
- Koch, Eddie & Evans, Gavin.** 1991. The hobo life. *Penthouse*. September: 53–55, 106–108.
- Komrij, Gerrit** (samest.). 1999. *De Afrikaanse poëzie in duisend en enige gedichten*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Lighton, R.E.** 1977. Brief aan Wopko Jensma vanaf Direkteur van Publikasies –28/12/77. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- McDonald, Peter M.** 2009. *The literature police: Apartheid, censorship and its cultural consequences*. Oxford: Oxford University Press.
- Murray, A.H.** 1975. Kommentaar op W. Jensma “where white is the colour ...” [Leesverslag.] Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- National Archives of South Africa.** 2010. Databasissoektog, soekterm: “objectionable literature”. Beskikbaar by: <http://www.national.archsrch.gov.za/sm300cv/smws/sm300ds?2010022314182323883682> (Besoek op 23 Februarie 2010.)
- Pretorius, J.L.** 1975. Brief aan prof. T.T. Cloete – 4/7/1975. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Pretorius, William.** 1977. Wopko Jensma and Chris Mann: Rough and smooth. (Review of *i must show you my clippings*.) *Tydskrif-Rapport*, 25 September: 14.
- Richter, G.J.** 1975. Onbetaamlike, onwelvoeglike en aanstootlike lektuur. (Brief aan Raad van Beheer oor Publikasies.) 21/1/75. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Saunders, Walter.** 2008. In gesprek met Leti Kleyn. 22 April.

- Scholtz, Merwe.** 1974. Censor Application Form Merwe Scholtz 1974 (Portable Document Format.) Besikbaar by: <http://www.theliteraturepolice.com/documents/> (Besook op 23 Februarie 2009.)
- Scholtz, M.G.** 1987. Leesverslag. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/275 lêer nommer: P87/9/96.
- Scholtz, Merwe.** 1975. Leesverslag. Wopko Jensma: Where white is the colour where black is the number (P 75/4/35). Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/1 lêer nommer: P75/4/35.
- Staatskoerant van die Republiek van Suid-Afrika.** 1974. Wet op Publikasies. Wet No. 42.
- Van Coller, H.P.** (samest.). 1998. *Perspektief en profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel I. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Van Coller, H.P.** (samest.). 1999. *Perspektief en profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel II. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Van Coller, H.P.** (samest.). 2006. *Perspektief en profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deel III. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Van der Walt, N.** 1990. Application for a decision/review –21/5/90. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/275 lêer nommer: P90/05/44.
- Van Niekerk, A.A.** 1990. Leesverslag. Argief en Rekorddiens van die Wes-Kaap, IDP 3/275 lêer nommer: P90/05/44.
- Van Zyl, Danie.** 2008. In gesprek met Leti Kleyn. 15 Mei.
- Van Wyk, Johan; Conradie, Pieter; & Constandaras, Nik** (samests.). 1988. *SA in poësie/SA in poetry*. Pinetown: Owen Burgess.
- Wilhelm, Peter.** 1973. A voice for the people. [Review of *Sing for our execution.*] *To The Point*, 30 June, 45.
- Wilhelm, Peter.** 1977. Nog 'n drie. [Review of *i must show you my clippings.*] *Snarl: A Critical Review of the Arts*, 6: 1–2.
- Wigget, H.** 1975. An honour to have your work banned. *The Cape Argus*, 10 July.

Note

1. Uit die gedig “oom Soois is dragtig” (Jensma, 1974: 55).
2. “Gardiner [...], wat die enigste uitgebreide artikel oor Jensma se Afrikaanse gedigte die lig laat sien het, het onvermoed gewerk aan die kanoniserings van Jensma in die Engelse literatuur” (Kleyn & Marais 2010b: 5). Hy het egter beperkte sukses daarmee behaal. Jensma word slegs kortliks vermeld in die Afrikaanse literatuurgeskiedenis van J.C. Kannemeyer (2005), T.T. Cloete (1980) en H.P. van Coller (1999 en 2006), en word ook in die Engelse literatuurgeskiedenis van Stephen Gray (1979) en Michael Chapman (2003) tot enkele verwysings en voetnote gereduseer.
3. Wat betref bloemlesings is die nalatenskap van Jensma beter daaraan toe. In André P. Brink (samest.) se *Groot verseboek 2000* (2000) en *Groot verseboek in drie dele* (2008); Ronel Foster en Louise Viljoen

(samests.) se *Poskaarte: Beelde van die Afrikaanse poësie sedert 1960* (1997); Johan van Wyk, Pieter Conradie en Nik Constandaras (samests.) se *SA in poësie/SA in poetry* (1988); en Gerrit Komrij (samest.) se *De Afrikaanse poëzie in duisend en enige gedichten* (1999) is enkele van sy gedigte opgeneem.

4. Hy het vir die duur van *Ophir* se bestaan (1967–1976) meer as 70 gedigte daarin gepubliseer. “In *Ophir* [...] social, racial and political themes became the subject of poetry and the work that was published, drawn from all parts of the world, broke down South African narrow horizons” (Alvarez-Pereyre 1983: 36). Stigters, redakteurs en uitgewers van *Ophir*, die drietal Walter Saunders (aan wie Jensma se tweede bundel opgedra is), Peter Horn en Michael Macnamara, het deur Horn met Jensma kontak gemaak, waarna hy ’n belangrike bydraer geword het. “It gave a very special feeling to the magazine, having so much Wopko in it. *Ophir* had a very distinct quality and Wopko contributed to this. The presence of Wopko gave the magazine a definite character” (Saunders, 2008).

Jensma was sedert sy studentejare aktief op literêre terrein. Hy het in *Sestiger* en *Standpunte* gepubliseer; as vertaler (Duits na Afrikaans) by die Afrikaanse Pers Boekhandel gewerk; ’n eie literêre tydskrif vanuit Botswana op die been probeer bring en werk van skrywers uit Afrika vir publikasie versamel en aan plaaslike tydskrifte versprei. Verder het hy ook grafiese werk en gedigte vir onder meer *Contrast*, *Wurm*, *Purple Renoster*, *Izwi*, *The Classic* en *Snarl* gelewer en in sommige gevalle is die omslagontwerpe ook deur hom gedoen. “[Sy] grafiese werk [...] is orals te vinde: op stofomslae kom sy werk só dikwels voor dat Suid-Afrikaanse skrywers mekaar graag spottend vra: Het jy ’n Wopko-omslag of nie?” het Gray (1973a) by geleentheid opgemerk.

5. In Cloete (1975a) en Scholtz (1974) se aansoek om op die naamlys van die Departement van Binnelandse Sake se sensuurkomitee gevoeg te word, word aangedui dat albei aan die NG Kerk behoort, D.Litt. et Phil.-grade in die letterkunde in Amsterdam behaal het en by ’n verskeidenheid literêre aktiwiteite betrokke is.
6. “The censor is in several respects a special kind of reader. He is a reader with the power to suppress a text and make it unavailable for other readers. He is also a reader who often does not honour the aesthetic conventions for the interpretation of literature. He reads a literary text as a statement about the world, as a message with only a referential function, ignoring its poetic function. There is, therefore, a discrepancy between the censorious reader and the literary reader” (De Lange 1997: 1). Dit blyk ook die geval ten opsigte van Jensma te wees.